

ВІДГУК

офіційного опонента, доктора педагогічних наук, професора
ЛАВРІНЕНКА Олександра Андрійовича на дисертацію
**АЛ-САМАРРАЙ АЛАА ХУССЕЙН МАЛУ «Філософсько-педагогічні
погляди Аль-Фарабі»**, подану на здобуття наукового ступеня кандидата
педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та
історія педагогіки

У вищій освіті взагалі, а в педагогічній, зокрема, спостерігається тенденція до переходу від технократичної до культурної й гуманістичної концепції розвитку особистості спеціаліста. Освіта поступово переходить від разової до неперервної, від єдино уподібненої до гнучкої й варіативної. Стала реальністю інтеграція педагогічних вищих навчальних закладів. Усе це є виявом зусиль і бажань ВЗО подолати особливості й недоліки усталеної системи підготовки спеціалістів, які вступили в суперечність з новою якістю, станом і динамічністю змін у житті суспільства, з індивідуальним і творчим характером діяльності випускника ВНЗ.

Головною метою педагогічної освіти має стати підготовка вчителя, який володіє необхідними творчими й професійними якостями, що дають йому змогу творити педагогічну дію для найбільш продуктивного розвитку різновидів досвіду учнів, передусім теоретичного, почуттєвого (естетичного), практичного для гармонійного особистісного розвитку кожного учня. При цьому майбутній педагог уже в процесі навчання зобов'язаний усвідомлювати, що формування особистості кожної людини можна здійснювати лише гуманістичними засобами свого предмета й власної особистості.

У сучасних наукових дослідженнях з історії розвитку педагогіки й педагогічної думки провідним виступає принцип історизму з його основоположною ідеєю висвітлення творчих надбань учених, теоретиків і практиків вітчизняної й зарубіжної педагогічної науки, які впродовж багатьох століть зреалізовували ідеї необхідності впровадження в систему творчої діяльності-дії вчителя власних поглядів, звичаєвого права, духовно-моральних постулатів тощо. Аналіз історії розвитку цих ідей, традиції оригінальних систем підготовки вчителя свідчать про усвідомлення важливості проблематики подолання відчуження до вибору й опанування педагогічної професії, до формування педагога як повноцінного суб'єкта навчальної і виховної дії, здатного мислити й діяти самостійно та творчо.

Основи багатьох педагогічних ідей були сформовані в різні історичні епохи. У період Середньовіччя проблеми учіння й виховання розроблялися філософами та богословами, педагогічні погляди яких мали релігійне наповнення. Надзвичайно цінні філософсько-педагогічні ідеї містяться в надбаннях арабської культури окресленого історичного періоду. Вони стають суттєвим джерелом історико-педагогічних досліджень на сучасному етапі.

Очевидно, що домінантні духовні цінності, які містяться у священній книзі мусульман – Корані, визначали основні моральні та релігійні принципи

освіти й виховання. Разом із тим канони Корану близькі за змістом до біблійних заповідей життєдіяльності людини.

Звернення дисертанта до постаті послідовника Аристотеля, вихідця із Середньої Азії, математика, лікаря, філософа Абу-Наср ібн Мухаммед Аль-Фарабі (бл. 870 – 950 рр.), який у 900 – 950 рр. жив і творив у Багдаді, Алеппо і Дамаску, написав понад 100 творів і отримав прізвище «Другого вчителя» після Аристотеля, є не випадковим, оскільки саме в добу розквіту середньовічного арабського Сходу особлива увага приділялася гармонійному розвитку особистості. Вивченню широкого спектру проблем, пов'язаних із гармонією душі й тіла у процесі розвитку особистості, присвятили свої праці мислителі, які володіли в ті часи справді енциклопедичними знаннями. Це Кінді, Фарабі, Біруні, Авіценна, Аверроєс, Тусі, Ібн-Халдун та інші, які розглядали педагогічні проблеми не як абстрактні теорії, а як частину живого процесу розвитку людства. Такий підхід значною мірою пояснює й помітний вплив мислителів Сходу на європейських просвітителів наступних епох.

Осмишуючи філософські й педагогічні погляди Аль-Фарабі, Алаа Хуссейн Малу розглядає його постать через призму вчення мислителя про зміст і методи наукового пізнання. Власне Аль-Фарабі під час вивченні будь-якої науки радив дотримуватися таких вимог: керуватися чіткими принципами, робити висновки з одержуваних емпіричних даних, що стосуються конкретної науки, критично ставитися до думок інших.

Представлена на опонування дисертація Алаа Х. Малу дозволяє констатувати, що творча спадщина Аль-Фарабі величезна, близько 160 робіт, а його твори охоплюють майже всі сфери середньовічного знання. У цьому сенсі він був енциклопедистом свого часу. Загалом він насамперед цікавився філософським, теоретичним змістом різноманітних наук. Більш того, починаючи з Аль-Фарабі, східні перипатетики стали розглядати філософію як науку, покликану служити не тільки істині (теоретичному розуму), але й благу (практичному розуму).

Дисертант у роботі переконливо наголошує, що за змістом всі роботи Аль-Фарабі можна розділити на кілька груп і структурує їх у такий спосіб, аби було зрозуміло безпосереднє значення цих праць у розвитку педагогічної думки: трактати з філософських проблем, присвячені загальним властивостям, законам і різним категоріям філософської науки; трактати, присвячені проблемам пізнавальної діяльності людини, про форми, шаблі та способи пізнання; трактати, присвячені формуванню моральності та її категоріям, проблемам виховання, суспільно-політичного життя, особливостям соціального устрою тощо. Серед них автор акцентує увагу на таких, як «Перлина мудрості», «Про основи знання», «Про достоїнства науки і мистецтва», «Вказівка шляху до щастя», «Філософські питання і відповіді на них» та інші.

Алаа Х. Малу, послуговуючись провідними методами історико-педагогічного пошуку, доводить, що одна з постійних тем східної філософії доби Середньовіччя й центральна, наприклад, у трактатах із психології, логіки та етики, зокрема у філософсько-педагогічній спадщині Аль-Фарабі –

моральне самовдосконалення людини. Арабська гуманістична педагогіка передувала європейській і стала характерною рисою педагогічної думки мусульманського Сходу. Арабський світ не втратив органічного культурно-історичного зв'язку з епохою античності. Це призвело до поступового еволюційного розвитку ідей давньогрецьких мислителів в арабській педагогічній культурі й значно збагатило її.

Варто відзначити й те, що Алаа Х. Малу під час роботи над дисертацією послуговувався потребою розширення на теоретичному рівні історико-педагогічних знань про специфіку становлення етико-антропологічних та духовно-педагогічних ідеалів Аль-Фарабі. Незважаючи на глибоку повагу східних учених до надбань давньогрецьких мислителів, багато з їхніх ідей піддавалися сумніву. Так, Аль-Фарабі вважав, що тлумачення Аристотелем моральних правил і їх кодексу має лише універсальний й абсолютний характер. Насправді ж, будь-яка особистість здатна змінюватися навіть у звичайних умовах. Для дитини, душа якої ще не наповнена моральними настановами, душевними якостями, повинні бути створені умови чуттєвого впливу на неї. У процесі морального виховання людини, на думку Аль-Фарабі, вирішальним є взаємовідносини людей у певному соціумі і людська воля.

Об'єкт, предмет, мета дослідження не викликають жодних заперечень. Автором дисертації чітко сформульовані завдання дослідження й кожне з них логічно випливає з попереднього. Усі означені завдання дисертації орієнтовані на результат.

Слід акцентувати увагу на фундаментальній джерельній базі дослідження. Алаа Х. Малу провів комплексний аналіз історичних документів, праць Аль-Фарабі, його послідовників і сучасних авторів, у яких з урахуванням передумов, умов і методологічних основ систематизовані філософські, наукові та педагогічні погляди мислителя. На основі аналізу літературних джерел автором виділено сукупність найбільш важливих чинників – політичних, економічних, соціальних, наукових і культурних, які значно вплинули на формування й становлення поглядів, ідей і висловлювань Аль-Фарабі про процеси пізнання, навчання й виховання. Заслужують на увагу виявлені дисертантом особливості поглядів Аль-Фарабі на предмет і зміст природничо-наукової й гуманітарної освіти, методи й принципи навчання, роль учителя в освітньому процесі та вимоги до рівня його професійної підготовки.

Беззаперечною є й наукова новизна та теоретичне значення дисертації, що характеризує змістову складову отриманих результатів і відображає нові теоретичні положення та практичні рекомендації, які раніше не були зафіксовані в теорії та історії педагогіки. Дисертантом уперше в педагогічній науці проаналізовано філософсько-педагогічні погляди Аль-Фарабі, окреслено спадщину мислителя в єдності його філософських, психологічних та педагогічних ідей, удосконалені наукові уявлення про внесок ученого в розвиток прогресивної педагогічної думки Сходу.

Алаа Х. Малу одним із перших дослідників на належному теоретико-методологічному рівні проаналізував особливості, закономірності й суперечності становлення світогляду Аль-Фарабі, відзначивши, що головними проблемами, що досліджувались мислителем, стали теми особистості, удосконалення її моральної складової, підвищення інтелектуального рівня, досягнення свободи й щастя всього людства. Автор переконливо доводить, що вся філософія Аль-Фарабі пронизана безмежною вірою в добродієність і розум людини.

Слід відзначити й практичну значущість дисертації, адже представлений Алаа Х. Малу значний масив фактологічного історико-педагогічного матеріалу спонукає до його потужного використання сучасними дослідниками теорії та історії педагогіки, дослідниками української педагогічної біографістики, які в подальшому вивчатимуть феномен філософсько-педагогічних поглядів мислителів Стародавнього Сходу, Греції і Риму, під час розгляду становлення особистості окремих педагогічних персоналій, а теоретичні висновки, авторські визначення окремих педагогічних і психологічних дефініцій можна впроваджувати в зміст персоналістичних блоків підручників, навчальних і навчально-методичних посібників з історії педагогіки, філософії освіти, історії стародавнього світу, основ педагогічної майстерності тощо.

Науковий апарат дисертації побудований чітко, логічно послідовно, є конструктивно завершений. Представлена робота вирізняється логічністю, цілісністю, послідовністю викладу матеріалу.

Дисертація складається з анотації, вступу, двох розділів, висновків до кожного з розділів, загальних висновків, списку використаних джерел. Слід відзначити струнку й продуману її структуру: кожен наступний розділ органічно пов'язаний із попереднім.

У першому розділі – **«Соціокультурні умови та ідейні джерела формування філософсько-педагогічних поглядів Аль-Фарабі»** – здійснений історико-педагогічний аналіз життя й діяльності мислителя, простежено його життєвий і творчий шлях, розглянуто передумови, що вплинули на становлення особистості вченого, формування ідей і поглядів, які знайшли відображення в його вченні. Заслуговує на увагу й комплексний аналіз впливу давньогрецької філософії на становлення філософсько-педагогічного поступу мислителя, зокрема в період його проживання в Багдаді. Автор переконливо доводить про унікальний феномен Аль-Фарабі як плід саманідського культурного ренесансу (складової частини загальномусульманського ренесансу IX–X ст.).

Алла Х. Малу, використовуючи значний масив арабських першоджерел, акцентує увагу на тому, що важливою рисою розвитку культури досліджуваного періоду було прагнення до світської освіти, яка природно ґрунтувалася на поступі світських наук. Причому, як стверджує дисертант, значного розвитку досягли філологія, лексикологія, стилістика, поетика, риторика, а також архітектура, музика, каліграфія, мистецтво декоративного орнаменту, різьблення та інше.

Аналіз викладеного в розділі матеріалу дозволяє констатувати, що дисертант справедливо виокремлює особливий дух досліджуваної епохи, у межах якої найкращі поети й прозаїки поряд із традиційними темами велику увагу приділяли опису реальних переживань людини, розкриттю психології людей, оспівували людський розум. Алла Хуссейн Малу, спираючись на оригінальні тексти, доводить, що саме людський розум ставав мірилом усіх речей, а через оспівування могутнього людського інтелекту, людських сумнівів і переживань поширювалися гуманістичні погляди. Гуманізм культури досліджуваного періоду виражався у вихвалюванні пізнавальних і моральних здібностей і якостей людини, у ставленні до людини як до найвищого творіння природи. Усе це не могло не позначитись на формуванні гуманістичного світогляду Аль-Фарабі.

У другому розділі – **«Розробка освітніх та психолого-педагогічних ідей у роботах Аль-Фарабі»** – з'ясовано загальні й особливі риси проблеми розробки ідей природничо-наукової й гуманітарної освіти в роботах мислителя, розкрито сутність його психологічних і педагогічних поглядів. Заслуговує на увагу те, що автор дисертації на достатньому науково-методологічному рівні аналізує власне психолого-педагогічну систему Аль-Фарабі. Численні праці створили йому широку популярність, тому не випадково цю людину називали «Другим учителем» (після Аристотеля), або «Аристотелем Сходу». Треба сказати, що навіть його коментарі нерідко виходили за межі тих ідей, які домінували в тогочасній філософській теорії. У цілому велика частина його праць – це оригінальні як за назвами, так і за змістом твори, результати самостійного дослідження актуальних проблем середньовічної соціально-етичної та педагогічної теорії.

Аналіз тексту розділу свідчить, що педагогіка, на переконання Аль-Фарабі, є мистецтво управління волею й бажаннями вихованців у спеціально організованому освітньому процесі. Метою виховання мислитель визначає гармонійно розвинену людину Всесвіту. Не випадково основними напрямками його педагогічної теорії є моральне, розумове, фізичне, естетичне й трудове виховання. Тим самим філософ продовжує загальнолюдську ідею формування всебічно розвиненої особистості, яка спочатку звучала в педагогічній теорії стародавнього світу, а потім стала провідною концепцією мислителів епохи Античності, що позначається терміном «калокагатія».

Теоретичні висновки про роль учителя як носія культури, сформульовані дисертантом, спонукають до численних роздумів. Аль-Фарабі, розмірковуючи про те, яким повинен бути ідеальний наставник, наголошував, що мова йде про вченого й вчителя, який володіє виразною промовою, уміє передавати знання, а отже, якби це було сьогодні – володіє високим рівнем педагогічної майстерності. Причому висновки мислителя, сформульовані в царині етики та естетики можуть, потужно слугувати для поступу сучасної педагогіки – науки про освіту і виховання. Щоправда, етимологія слова «педагогіка» у перекладі із давньогрецької дещо інша, ніж уживається в нинішньому науковому трактуванні. «Учитель» – той, хто веде за руку. «Педагогіка» – майстерність ведення за руку (за словником

іншомовних слів). Якщо остання інтерпретація буде означена предметом педагогіки, тоді зовсім по-іншому буде представлена педагогічна наука, а її складові: історія, теорія, методика, дидактика замість самостійних наукових сфер педагогіки, позбавлених психологічного чинника взаємодії двох суб'єктів, будуть допоміжними в проектуванні основи основ педагогіки – педагогічної дії вчителя, що ґрунтується на трьох психологічних чинниках – інтелекті, афекті і волі. Справжня педагогіка – це психологія в дії, яка потребує нарешті категоріального наукового осмислення.

Інтелект – це смыслом наповнені знання. Саме такі знання має формувати учитель в учнів і студентів, не вимагаючи від них зубріння незрозумілих понять, а наповнюючи їх смыслом, який би став підвалиною й осередком їхньої душі. Інтелект – це також смыслом наповнена душа учня.

Афект – емоційно-почуттєвий світ людини, її психофізіологічна складова. З емоціями людина народжується. Соціалізуючись, емоції перетворюються на почуття. Зазвичай вони безкорисливі, але занадто вагомі в інтелектуальному розвитку й саморозвитку особистості. Такі позитивні почуття, як прекрасне, піднесене й певною мірою комічне (коли не принижує гідність людини) є потребою, спонукою до дії. Водночас така потреба, як і переживання для її задоволення, завжди є моральними. Почуття завжди підтримуються інтелектом. Інтелект завжди народжується почуттями. Почуття та інтелект продукують людську волю до їх опредметнення в дії.

Очевидно, що не можна відмежовувати знання від почуттів, оскільки кожна людина по-своєму позитивно опочуттєвлює лише те сприймання інформації, яке наповнене певним смыслом тільки для неї. Ось чому вчителю, незалежно від предмета викладання, слід насичувати педагогічну дію і її суб'єктів позитивними естетичними почуттями. Педагог не повинен розпочинати заняття, якщо учні в ставленні до нього не одержують позитивних переживань. Із них розпочинається учительський авторитет. Саме така інтерпретація філософсько-педагогічних поглядів Аль-Фарабі в сучасному педагогічному знанні, на які звернув увагу дослідник, видається нам доречною.

Можна з упевненістю констатувати про дотримання Алаа Х. Малу логічної коректності інформації, науково обґрунтованого рівня аргументації у встановленні істинності тверджень, причинно-наслідкових зв'язків. Висновки до розділів та загальні висновки містять належну оцінку результатів роботи з погляду їх відповідності поставленим завданням.

Позитивно оцінюючи рецензовану роботу, висловимо й деякі побажання та зауваження загалом дискусійного характеру:

1. Дисертантові, на наше переконання, доцільно здійснити авторську періодизацію життєвого й наукового поступу Аль-Фарабі, систематизувавши й обґрунтувавши основні етапи становлення філософсько-педагогічних поглядів мислителя.

2. Як для персонологічних історико-педагогічних досліджень, дисертантові варто послуговуватися провідними методологічними підходами щодо розгляду педагогічних персоналій у контексті взаємопов'язаних предметно-логічних,

індивідуально-психологічних і соціально-психологічних чинників, представляючи наукову біографію як «всеохопну» реконструкцію постаті Аль-Фарабі в його творчій своєрідності та неповторності.

3. У поданому дослідженні дисертантові варто було б репрезентувати можливості впровадження та творчого використання ідей і поглядів Аль-Фарабі в сучасні процеси реформування освітньої, зокрема педагогічної галузі України, виокремивши для цього принаймні окремих параграф.

4. Відзначаючи досить багату джерельну базу дослідження, дисертантові слід було б здійснити систематизацію використаних джерел і провести історіографічний аналіз, спираючись на основні теоретико-методологічні принципи й підходи педагогічної історіографії, зокрема персонології.

5. Матеріали дисертації є досить цінними для модернізації підручників, посібників, методичних рекомендацій з історії педагогіки, історії стародавнього світу, філософії освіти тощо. Проте автором не представлені власні розробки чи практико орієнтовані видання, що репрезентують науковий пошук, а це почасти збіднює практичну значущість дослідження.

6. Ураховуючи досить переконливу новизну дисертації, варто рекомендувати Алаа Хуссейн Малу здійснити порівняльний аналіз прогресивних філософсько-педагогічних ідей Аль-Фарабі із ґрунтовними науковими висновками і підходами сучасних українських філософів і педагогів, які обстоюють ідеї значущості філософії освіти, культуроцентризму, людиноцентризму, дитиноцентризму в поступі педагогічної галузі (В. Андрущенко, І. Бех, І. Зязюн, В. Кушерець, С. Клепко та інші).

Проте висловлені зауваження та побажання мають дискусійний характер й рекомендаційне спрямування, а відтак не знижують загальної позитивної оцінки проведеного Аллою Х. Малу дослідження.

Висновок. Дисертація Ал-Самаррай Алаа Хуссейн Малу «Філософсько-педагогічні погляди Аль-Фарабі» є самостійним, актуальним та достовірним дослідженням, яке на належному науково-методологічному й теоретичному рівні розв'язує проблеми вивчення, узагальнення та систематизації філософсько-педагогічної спадщини Абу Насра Аль-Фарабі, сприяє усвідомленню позитивних і негативних чинників окреслених мислителем важливих філософських і психолого-педагогічних проблем, інтерпретації їх для дослідження нинішньої педагогічної науки і визначення напрямів розвитку сучасних педагогічних ідей. Уперше в теорії та історії педагогіки проведено комплексний аналіз історичних документів, праць самого Аль-Фарабі, його послідовників і сучасних авторів, у якому з урахуванням передумов, умов і методологічних основ систематизовані філософські, наукові та педагогічні погляди мислителя; виявлені особливості поглядів Аль-Фарабі на предмет і зміст природничо-наукової й гуманітарної освіти, методи й принципи навчання, роль учителя в освітньому процесі та вимоги до рівня його підготовки, роль учня й вимоги до його особистісних якостей. За актуальністю, науковою новизною, вірогідністю та практичною цінністю, змістом і оформленням робота повністю відповідає вимогам пп. 9, 11, 12, 13, 15 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого

звання старшого наукового співробітника», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 року за № 567 щодо кандидатських дисертацій зі змінами, унесеними Постановами Кабінету Міністрів України від 19.08.2015 р. за № 656 та від 30.12.2015 за № 1159, а її автор – **Ал-Самаррай Алаа Хуссейн Малу** заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки.

Офіційний опонент,
доктор педагогічних наук, професор,
головний науковий співробітник
відділу теорії і практики педагогічної
освіти Інституту педагогічної освіти і
освіти дорослих імені Івана Зязюна
НАПН України

О. А. Лавріненко

О. А. Лавріненко

Власноручний підпис

СТВЕРДЖУЮ:
Завідувач відділу кадрів
Інститут педагогічної освіти і
освіти дорослих імені
Івана Зязюна НАПН України

Лавріненко О. А.
Фр. / Бобровица